

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА НА РІДНОМОВНІЙ ОСНОВІ

Нині значну увагу привертають проблеми вітчизняної освіти, історії та філософії, витоків національної культури. Все це необхідне не лише для піднесення національної гідності, а й для використання знань, духовних надбань предків у сучасній практиці, зокрема у сфері національної освіти. Відродження та вдосконалення системи освіти в Україні в умовах євроінтеграції потребує особливого підходу до вивчення індивідуально-авторських наукових концепцій, практичної діяльності представників національної еліти у галузі як літературно-публіцистичній, так і, власне громадсько-політичній. Останнє закономірно реалізовувалося у непростих історичних обставинах кінця XIX – поч. XX сторіч у відстоюванні прав і свобод українського слова, книгодруку, освіти на рідномовній основі.

Роль Лесі Українки в розширенні функціонального статусу української мови об'єктивно пов'язана із її літературною творчістю, в лоні якої вигранювалось її національне мовотворення, а також із відстоюванням засадничих принципів національно-мовної освіти і виховання підростаючого покоління. Своім живим і невмирущим словом поетеса возвеличила перед світом Україну. Її геніальність визначена характером сформованої власної мовної особистості, що є «і самовираження, самопізнання, і інтегрування національної та світової культури, і ланка в безперервному творенні мовно-естетичних цінностей людства [3, 7].

На формування світогляду літературно-естетичних критеріїв Лесі Українки вплинув відомий український мислитель, педагог, громадський діяч, брат матері Михайло Драгоманов. М.Грушевський оцінював діяльність М.Драгоманова як таку, «що витягала українство з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху і змушувала орієнтуватися на перспективи загального політичного і соціального визволення» [4, 66]. Леся Українка, отримавши якісну домашню освіту і опанувавши багатьма європейськими мовами, гаряче підтримувала ідею утвердження української мови і літератури, за визначенням М.Драгоманова, «одушевлену найвищими ідеалами європейської цивілізації», продемонструвала неабияку сміливість і хист, щоб заговорити з народом про здобутки світової науки та цивілізації його рідною мовою.

Добре обізнана зі світовою культурою, історією, філософією, маючи природний дар до вивчення іноземних мов, Леся Українка, перекладала М.Гоголя, А.Міцкевича, Г.Гейне, В.Гюго, Гомера, Дж.Мільтона, Дж.Байрона і, природно, у своїх творах вибудовувала власний світ як духовний континент. Її образ світу не є картинним відображенням реального буття, а новим світом, якому немає аналогів ні в об'єктивній дійсності, ні в будь-якій іншій художній реальності. В її поезії небагато ліричної задушевності, це й не інтелектуальна або наукова поезія у строгому розумінні цих понять. На тлі соціально-психологічних колізій суспільно-політичного буття, особистого життя поетеси простежується важлива і хвилююча драма індивідуального творчого духу митця. Її лірика – це поезія духовного аристократизму, натхненного пориву до ідеальних сфер Буття. У словесно-естетичній системі Лесі Українки утверджується ідеал краси як внутрішнього стану людини, що підносить її душу. Авторський стиль – це таїна, він захований за поверхневим зрізом мовно-виражальних засобів. Глибинний філософський пафос її поезії змушує по-новому подивитись на художній космос Лесі Українки і розкрити в її ліриці щемливо-інтимну атмосферу творчого шукання істини. Російський філософ М.О.Бердяєв справедливо писав у цьому сенсі: «У творчому акті людина виходить зі «світу цього» і переходить у світ інший. У творчому акті не вкладається «світ цей», створюється світ інший, справжній космос» [1, 430].

Культурний потенціал творчого здобутку Лесі Українки активно входить в активну мовно-культурну свідомість сучасних читачів, що творять разом із митцем власний світ.

Поетеса творила у період, коли український народ, позбавлений державності, палко прагнув свого соціального і політичного самоутвердження. І саме своїм «огнистим словом» вона сприяла якнайкраще стильовій розбудові української мови, вбачаючи у цьому закономірну еволюцію мови, зумовлену водночас історією її носіїв. Вона міцно засвоїла настанови свого дядька М.Драгоманова і твердо їх втілювала на практиці. Адже в передмові до праці «По вопросу о малорусской литературе» (Вена 1876 г.), написаній з приводу указу 1876 р. про заборону української мови, М.Драгоманов писав: «Українцям – залишається тільки йти своєю дорогою і працювати, працювати й працювати для свого народу, надіятись тільки на свої сили, не звертаючи надто великої уваги ні на сторонніх круків, ні на тих, що карають безглуздими циркулярами, ні на тих, які думають збити їх з природної дороги...» [2, 14]. Він вважав, що після Максимовича, Лавровського, Потебні, Житецького, Міклошича вже немає потреби доводити самостійність української мови.

Духовного відродження української нації не можна уявити без осягнення філософсько-естетичного і власне мовного материка Лесиної поезії. Її слово ввійшло вагомою частиною в українську літературну мову, поповнило словник і стилістику, її поезія присутня в національній духовності.

Леся Українка гідно продовжила родинну традицію бути в найкращому сенсі цього слова педагогом за покликанням душі і серця, не відділяючи цього від індивідуальної творчості. Тут в неї органічно поєдналися педагогічні нахили із мистецтвом рідного слова, в обороні якого вона була все своє коротке, але пломенисте життя. Ретельно опрацьовуючи праці прогресивних педагогів, матеріали французьких, німецьких істориків, дотримуючись порад М. Драгоманова, 1891 року вона написала книжку «Стародавня історія східних народів». Увесь виклад підручника проїнятий увагою і співчуттям до простого трудівника, праці хлібороба. Леся Українка добре знала стан народної освіти в Росії, опублікувавши в журналі «Народ» нарис «Школа» про діяльність початкової освіти, про її жалюгідний зміст: досить було, щоб учні «вивчилися читати, писати та лічити трохи, а ще той спів чимало часу займає». Критикує просвітителька і підручники для молодшої школи і наголошує на тому, що власті заборонили «Рідне слово» К. Д. Ушинського, читанки Й. І. Паульсона, викриває антинародну «освітню» політику царизму. Письменниця вимагала, щоб народний вчитель був зразком для молоді, здоровим душею, не затьмарений міщанськими пересудами, таким, що багато працює над собою.

З учнями (найперше зі своїми молодшими сестрами) Лариса Петрівна вела розмову рідною українською мовою, враховувала індивідуальні особливості підопічних. Хоча вона не оформила теоретично принцип виховуючого навчання, але неухильно здійснювала його на практиці, добре знаючи психологію, будучи обізнаною з найдавнішими і сучасними педагогічними теоріями. Як видно, вона мала здібності педагога за покликанням, хоч свій педагогічний дар спрямовувала не на шкільні знання, а на виховання людських душ засобами поетичного слова.

Педагогічні успіхи, на думку поетеси, взаємопов'язані із широким впровадженням освіти на рідномовній основі. Тільки це єдиний шлях до повної реалізації ідей просвітництва, популяризації наукових знань серед широкого громадянства. Своєю мовотворчістю вона багато в чому посприяла розвитку науково-популярного стилю письма, довела, що мова науки значно вирає, коли за нею береться поет. Вона використовувала велику кількість дефініцій (положень, термінів, філософських категорій, а то й просто запозичених слів або абстрактної лексики, яка могла бути незрозумілою селянству й робітництву. Поетеса цілком свідома, що мова як один із найважливіших елементів нації найкраще виявляє внутрішню своєрідність її психологічної структури. Вона є не просто засобом виражати думку, а індивідуальним способом перетворювати її. Відповідно кожне слово, як і кожний словесний твір, потрібно розглядати з двох боків: як творчу діяльність того, хто говорить, і як аналогічну творчу діяльність того, хто слухає. Звідси впливає розуміння Лесі Українки, що лише твори, написані рідною мовою, можуть пробудити глибинні почуття, аналогічні авторським.

Еволюція національної мови відбувається і відповідно до суспільного прогресу: її збагачення – це водночас іманентний процес і результат екстралінгвістичних впливів. Саме в розвитку української мови, зокрема, в збагаченні її лексичного фонду завдяки іншомовним елементам, виробленню власної терміносистеми, широкій перекладацькій практиці бачила Леся Українка перспективи суспільно-політичного, національно-мовного утвердження прогресу педагогічної справи в Україні.

Власним прикладом майстерного володіння рідним словом, його збагачення і широкого популяризування Леся Українка маніфестує взірць кращого дитячого письменника того часу. У її дитячих творах використано народно-поетичні образи, раціональне пояснення складних понять. Це відбито у прозових казках для дітей і про дітей – «Лілея», «Біда навчить», віршах «Колискова», «Вишеньки», у циклі «У дитячому крузі», спеціальному збірнику «Дитячі ігри, пісні, казки».

Гаряче борючись у своїй творчості за соціальний і національний поступ свого народу, Леся Українка ясно усвідомлювала, що національна ідентичність українців найповніше виявляється у формах і категоріях рідної мови. Остання же є джерелом національної самосвідомості, самобутнього світобачення і гідності. Через це сучасні дослідження специфіки світосприйняття, менталітету, самобутньої категоризації світу у мовних формах ґрунтуються на кращих взірцях літературної творчості українського письменства, чільне місце з-поміж яких належить Лесі Українці.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Философия свободы: смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 607 с.
2. Драгоманов М. По вопросу о малорусской литературе М. Драгоманов. – Вена, 1876. – 126 с.
3. Не міряй ти безмірно безкраїм (До 120-річчя від дня народження Лесі Українки) // Мовознавство. – 1991. – №2. – С. 7-14.

4. Панько Т.І. Питання мови в світоглядній концепції Михайла Драгоманова / Т.Б. Панько // Мовознавство. – 1991. – №4. – С.66-74.

Анотація. У статті розглянуто проблему національно-мовної освіти кінця ХІХ – поч. ХХ ст. в Україні, яка відбита у творчому набутку видатної поетеси Лесі Українки під впливом М. Драгоманова.

Ключові слова: освіта, культура, педагогіка, мова, духовність, філософія.

Summary. The paper considers the problem of national language education in the late 19th – early 20th century in Ukraine, as reflected in the creative achievement of the famous poet Lesya Ukrainka under the influence of M. Dragomanov.

Key words: education, culture, pedagogy, language, spirituality, philosophy.

УДК 811.161.2'373.611

Чопик Я.М.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ МОРФЕМНО-СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ

До найважливіших завдань лінгвістики належить дослідження морфемної і словотвірної структури слова, що має виняткове значення для опанування курсу граматики, а також в роботі з орфографії, стилістики. Осмислене значення будови слова і способів словотворення уможливорює різнопланове володіння мовою, усвідомлення її багатофункціональності. Так, заснований в основному на структурному принципі морфемний аналіз слова у багатьох випадках не можливий без зв'язків між твірною і похідною основою, без послідовного виділення в ньому значущих частин відповідно до того, як в його будові відображений словотвірний процес. Останній, зазвичай, розглядається з позиції синхронії, що означає брати до уваги співіснування мовних явищ, процесів, одночасність і паралельність їх дій, зв'язку. Аналіз словотворення похідної одиниці, у свою чергу, спирається на його будову. Похідні слова мають внутрішню форму і вони позначають предмети, ознаки, дії через встановлення зв'язку між цими предметами, ознаками, діями та ін. Не аналізуються в словотвірному плані слова прості (непохідні), а також слова зі зв'язаними коренями типу *провулок*.

Відповідно до тенденції аналізувати словотвірні явища від змісту до форми мотивування має охоплювати семантичні особистості похідних одиниць – дериватів [7, 11].

З-поміж труднощів морфемного аналізу слів виділяється з'ясування кореня як частини споріднених слів у випадках, пов'язаних із зовнішньою подібністю деяких спільних частин. Наприклад: *граф, графа, графин, графік, графіка, графіт*. Відповідно до лексичного значення кожного з цих слів морфемний склад має такий вигляд: *граф* $\emptyset$, *граф* – *ин* – *я*, *граф* – *ськ* – *ий*, *граф* – *ств* – *о*, *граф* – *а*, *граф* – *и* – *ти*, *роз* – *граф* – *и* – *ти*, *роз* – *графл* – *ен* – *ий*, *графин* $\emptyset$, *графин* – *чик*, *графік* $\emptyset$, *графіч* – *н* – *ий*, *графіч* – *н* – *о*, *графіка*, *графіч* – *н* – *ий*; *графіт* $\emptyset$, *графіт* – *н* – *ий*, *графіт* – *ов* – *ий*. Так само на основі елементів словотвірного аналізу з'ясовується структура префіксів, які бувають простими і складними. Щоб правильно виділити префікс, потрібно спочатку встановити, від якого слова утворене аналізоване. На основі співвідношень мотивацій з'ясовуємо, що дієслова *знеболити*, *знесилити*, *обезболити* утворені від іменників *біль*, *сила* (*знеболити* – усунути відчуття болю, *знесилити* – позбавити сили), звідси й відповідне морфемне членування: *зне* – *бол* – *и* – *ти*, *з не* – *сил* – *и* – *ти*).

Правильно виділити в словах суфікси значно трудніше, ніж префікси, оскільки перші морфеми є матеріально вираженими і нульовими, але такими, що виражають граматичне або словотворче значення. Виділення нульових суфіксів можливе за наявності двох умов: 1) твірної основи і 2) матеріально вираженого суфікса з тим самим словотвірним значенням, у дієслівних формах типу *розрісся*, *піднісся* нульовими є суфікс внутрішня флексія: *роз* – *ріс* – $\emptyset$ – *ся* (пор. *роз* – *рос* – *л* – *а* – *ся*, *роз* – *рос* – *л* – *о* – *ся*, *роз* – *рос* – *л* – *и* – *ся*).

Елементи словотвірного аналізу необхідно застосовувати під час розбору слів з кількома суфіксами. Так, у слові *рук* – *авич* – *к* – *а* (зменшено – пестливе до *рукавиця*), два суфікси, а не три, тому, що воно мотивоване словом *рук* – *авиц* – *я*.

Слово *сніж* – *еч* – *ок* містить у своєму складі два суфікси, бо воно є зменшено-пестливим до *сніжок* $\emptyset$, а слово *колобоч* – *ок* – $\emptyset$ має один суфікс – *ок* –, оскільки воно є зменшено-пестливими